

УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ З ДОСВІДУ ТУРЕЧЧИНИ

І. Короткий огляд минулих років

На початку 1990-х років незалежна Україна намагалася швидкими темпами перейти до ринкової економіки. Але ці намагання не дали позитивних результатів протягом очікуваного проміжку часу і в бажаних масштабах. Тож на 1999 рік економіка України дійшла лише 40% того рівня, що вона мала на початку 1990-х років. Також слід відзначити, що в перші десять років процесу зміни системи Україна втратила половину свого достатку.

З другого боку, беручи до уваги соціальну, економічну і політичну спадщину системи, центр якої залишився з часу планування, стає очевидним, що вони є зрозумілими складовими причинами цього. Але значну частину втрат можна пояснити такими причинами, як запізнення з реформами, непослідовність, політичний опір, економіка беззаконня, недостатність формування ринку і культури.

Наприклад, завдяки запровадженню реформ, здійсненню оновлення та середовищу підтримки, що надаються у світовій економіці країнам, які розвиваються, Україна з початку 2000-х років ввійшла у фазу прискорення (таблиця 1). У той час як фінансування прискорення цього процесу більшою мірою забезпечувалося з-за кордону, джерело зростання переважно спиралося на внутрішній попит. У кінці такого процесу зазвичай очікуються високий поточний дефіцит і збільшення зовнішнього боргу.

Як показано в таблиці 1, незважаючи на те що, за винятком 2008 року, в Україні виникла проблема великого поточного дефіциту, зовнішні борги щодо ВВП, швидко збільшуючись, перевищили межу 70%. Ці дані перебувають значно вище від прийнятної межі. Відповідно до цього всього слід відзначити, що зафіксоване зростання у 2000-х роках є нестабільним і ламким, тобто таким, що не спирається на надійні конструктивні дані. Незважаючи на це, процес зростання як тенденція відбувся у вищезазначеному напрямку, але зі світовою економічною кризою 2008 року цей процес також значно призупинився.

Таблиця 1. Основні показники, що стосуються економіки України (2001–2008 рр.)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Фактичне зростання	9.2	5.2	9.6	12.1	2.7	7.3	7.6	2.3
Прибуток на душу населення (в доларах США)	785	883	1053	1371	1830	2282	3035	–
Прямі інвестиції іноземного капіталу (в мільярдах доларів)	769	698	1411	1711	7533	5740	9221	11659
Поточний дефіцит (у % від ВВП)	3.7	7.5	5.8	10.6	2.9	-1.5	-3.7	-6.9
Приватний попит (фактичний)	9.0	9.5	11.5	13.1	16.6	15.9	17.1	–
Індекс споживчих цін (на кінець року)	6.1	-0.6	8.2	12.3	10.3	11.6	16.6	22.8
Середній місячний дохід (% зміна)	–	20.9	22.9	27.9	36.4	29.7	29.3	–
Експорт (% зміна)			10.3	21.3	-12.2	-5.6	3.2	0.1
Імпорт (% зміна)			16.4	15.5	6.4	6.8	19.9	6.1
Зовнішній борг (у % співвідношенні до ВВП)	–	–	47.5	47.1	45.3	50.4	58.6	72.0

Джерело: EBRD Transition Report; IMF

II. Схожі риси між Туреччиною та Україною

Туреччина, так само, як і Україна, у 1990-ті роки зазнала значних втрат. У 1990-ті роки Туреччина постійно перебувала під управлінням коаліційних урядів, пережила два великі землетруси, стала жертвою терористичних дій Партії робітників Курдистану (РКК) і військових нападів. Політична система, замість того щоб змінюватися, чинила опір демократичним і економічним реформам, переживаючи, окрім того, ще й кризи.

У результаті, тоді як ззовні світ швидко змінювався, а громадський попит потрапив під великий тиск, економіки не змогли винести цього тягара, і у 1994, 1999 і 2001 роках економіка Туреччини зазнала значних скорочень. У світлі таких подій найбільша криза відбулася у 2001 році, після чого Туреччина під тиском Міжнародного валютного фонду та Європейського Союзу здійснила великі реформи в багатьох галузях економіки.

Як показано в таблиці 1, Туреччина (i) перейшла від стабільного до плаваючого курсу валют, здійснила реформи (ii) у банківській і у (iii) фінансовій сферах, провела багато реформ для забезпечення макроекономічної стабільності (iv), на шляху до забезпечення стабільності цін перейшла до (v) "режиму націлення на інфляцію", а в центрі зростання (vi) розмістився зростаючий приватний сектор.

Таблиця 1. Календар кризи 2001 року та основних реформ

Проект реформ 2001 року (витяг)
Програма реформ, що була запропонована керівництвом турецької економіки Міжнародному валютному фонду і представлена 3 травня 2001 року у Листі намірів, спроектована у вигляді чотирьох основних етапів:
- Перехід до плаваючого курсу
- Структурні реформи, що зміцнюють економіку
- Реформи у банківській сфері:
- Перебудова громадських банків і банків Фонду страхування ощадних депозитів
- Зміцнення структури капіталу приватних банків
- Зміцнення законодавчої бази та контролю у банківській сфері
- Фінансова прозорість
- Ліквідація бюджетних та позабюджетних фондів
- Зміцнення контролю парламенту та прозорості контролю у сфері фінансових розрахунків
- Законодавство про державний тендер
- Кроки боротьби з беззаконням
- Зростання ролі приватного сектору
- Створення інфраструктури для приватизації таких державних компаній, як: Türk Telekom, Tüpraş, THY, Erdemir, Tekel.
- Лібералізації ринку цукру, тютюну, авіаперевезень і природного газу та приватизація державних акцій у монополіях цих секторів
- Приватизація фабрик з виробництва та розподілу електроенергії
- Вживання заходів, що приваблюють безпосередні іноземні інвестиції
- Політика стабільності макроекономіки
- Проведення ще більш інтенсивної фінансової політики
- За допомогою заходів зі зниження витрат і збільшення податків досягнення 5%-го надлишкового прибутку
- Централізація управління заборгованості; подовження термінів; урізноманітнення джерел фінансування
- У межах певного процесу перехід до націлення на інфляцію
- Ліквідація цілі будь-якого формального курсу
- Спрямування на досягнення грошової значущості в проміжному періоді
- Політика прибутку, що відповідає політиці, яка протистоїть інфляції

Реформи, що були проведені також при позитивному внеску світового економічного середовища, дали позитивний результат, і, як показано в таблиці 2, в період з 2002-го

по 2007 рік Туреччина відзначила реальний приріст близько 7%, а значна частина економіки ввійшла в процес перетворення. У цей період зростання Туреччини, порівняно з Україною, стало набагато стабільнішим, коефіцієнт нестабільності залишився досить низький.

Таблиця 2. Основні макроекономічні показники Туреччини (2001–2008)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
I. НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИБУТОК І ПРИРІСТ								
ВВП (у мільярдах нових тур. лір)	179,4	273,4	454,7	559	648,9	758,3	856,3	950,1
ВВП (у мільярдах доларів)	148,1	179,8	304,9	390,3	481,4	526,4	658,7	741,8
Прибуток на душу населення (у доларах)	2160	3517	3383	4172	4964	7200	9300	10,436
Приріст (%)	-9,4	7,8	5,3	9,4	8,4	6,9	4,5	1,1
Безробіття (%)	10,3	10,3	10,5	10,3	10,3	9,9	10,6	13,6
II. ДЕРЖАВНЕ ФІНАНСУВАННЯ								
Потреба державного сектору в позикових коштах / ВВП (%)	12,1	10	7,3	3,6	-0,3	-2	-0,1	-1
Надлишковий прибуток / ВВП (%)	4	5,4	4,9	5,5	5,1	4,6	3,5	1,8
Дефіцит бюджету / ВВП (%)	11,9	11,5	-8,8	-5,2	-1,1	-0,6	-1,6	1,8
Фонд заборгованості, визначений ЄС / ВВП (%)	73,7	67,4	67,4	59,2	52,3	46,1	38,8	39,5
Фонд чистого державного боргу / ВВП (%)	90,4	61,4	55,2	49,1	41,7	34,2	29,1	28,6
Загальний зовнішній борг / ВВП (%)	78	56,2	47,3	42,1	35,1	39,4	38,4	37,3
Зовнішній борг приватного сектору / ВВП (%)	29,1	18,7	16	16,4	17,4	22,8	24,6	25
III. ПРОЦЕНТНІ ПОКАЗНИКИ								
Процент внутрішнього боргу (% , складений)	93,8	36	45	25,7	16,9	18,2	16,5	17
Реальний процент внутрішнього боргу (%)	5,5	25,1	11,9	9,5	7,9	7,7	9,8	7,8
Процентні витрати / податкові прибутки (%)	94,1	85,9	71	56,3	38,2	33,4	31,9	30,1
Процентні витрати / ВВП (%)	22,8	14,8	12,9	10,1	7	6,1	5,8	5,3
IV. БАЛАНС ВИПЛАТ								
Поточний дефіцит (у мільярдах доларів)	10,5	-0,6	-7,5	-14,4	-22,1	-32,1	-38,2	-41,7
Зовнішній торговий дефіцит (у мільярдах доларів)	-10	-15	-22	-55	-44	-54	-63	-71
Поточний дефіцит / ВВП (%)	-4,9	0,3	-2,6	-4	-4,7	-6,1	-5,8	-5,5
V. СТАБІЛЬНІСТЬ ЦІН								
Інфляція (індекс споживчих цін, %, на кінець року)	68,5	29,7	18,4	9,32	7,72	9,64	8,39	10,6
Індекс цін виробників	88,6	30,8	13,9	13,84	2,66	11,58	6,31	12,72

Джерело: ТУІК, DPT, Канцелярія казначейства

Але, беручи до уваги період з 1990-го по 2008 р., спостерігається, що велика ерозія України у 1990-х роках залишається далеко позаду і на перетині прискорення зростання в кінці 2002 року показники України наздоганяють Туреччину (малюнок 1).

Стосовно результату проведених реформ, хоч він є відносний, Туреччина з 2004 року, а з 2005 року й Україна характеризуються міжнародним суспільством “як економіка робочого ринку”.

Зростання України, як і Туреччини, значною мірою відбулося завдяки зовнішнім факторам. Україна великою мірою є країною-експортером товарів і металу. У 2003–2007 роках, коли швидко зросла світова економіка, швидко зріс експортний ринок України, а з підвищенням цін на ці товари на світових ринках економіка України отримала прискорення власного зростання. Як Україна, так і Туреччина дуже сильно прив’язані до міжнародних ринків обома руками: перша – зовнішній ринок, а друга – забезпечення зовнішніх джерел, необхідних для фінансування зростання.

Якщо подивитися на джерела зростання, що відзначається в обох країнах за останні роки, можна побачити, що це зростання в Туреччині переважним чином відбувається за рахунок надходжень капіталу і росту продуктивності. У той час як у Туреччині протягом 1990-х років частка продуктивності у загальних факторах росту була близька до нуля, цей внесок у період з 2000-го по 2006 рік підскочив до 40%. Однак джерела зростання в Україні були реалізовані переважно на основі відношень праці і капіталу, більш того, сфери продуктивності залишилися у дуже вузькій площині, тобто не змогли поширитися на економіку в цілому. З розвитком цін міжнародного фактора на користь України економічне зростання реалізувалося у вузькій сфері діяльності. Більш того, іноземний капітал, що надійшов в Україну, ввійшов переважно у споживчу, фінансову, роздрібну сфери. У загальних рисах схожий розвиток став дійсний і для Туреччини. Але через величину ринку, прийнятність інвестиційного середовища, фонд людських ресурсів і більш розвинену інфраструктуру капітал, що пішов на інвестиції на території Туреччини, став набагато чіткішим порівняно з Україною. Знову ж таки у цьому розвитку обов’язково слід відзначити глибину інфраструктури, спрямованої на економіку виробництва в Туреччині, забезпечення різноманіття і продуктивності у виробництві, а також забезпечення різноманіття у сфері експортних товарів і на експортному ринку.

Відображаючи рівень структурної зміни економік і розвитку на цьому перетині при розгляді економік двох країн (таблиця 3), відзначимо, що Туреччина перебуває у вищій категорії країн, що розвиваються, з середнім прибутком. У Туреччині, як і в розвинених країнах, частка промисловості складає 25%, а частка сільського господарства все ще спостерігається на досить високому рівні. Частка сфери послуг порівняно з розвиненими країнами набагато нижча, при цьому також необхідно збільшувати якість сектору. А щодо України можна сказати, що вона перебуває ще тільки “на початку цього шляху”. В економіці спостерігається дуже велика частка сільського господарства і промисловості, а сфера послуг значною мірою відстала.

Таблиця 3. Галузевий розподіл економіки (% , 2008)		
	Туреччина	Україна
Сільське господарство	8	18
Промисловість	25	45
Послуги	67	37
Прибуток на душу населення (паритет сили купівлі, в амер. доларах)	12000	7500

При уважному розгляді слід обговорити нижчезазначені моменти для подальшого потенційного зростання і відродження України.

III. Шлях відродження й зростання України

1. Україна володіє великими площами плодючих земель. Після Туреччини Україна є однією з найбільших країн у Європі за розміром території. Україна має тенденцію бути в майбутньому великим постачальником у першу чергу зернових культур. Зернові культури є одними із стратегічних сільськогосподарських продуктів майбутнього.

2. Україна володіє багатими джерелами мінералів і вугілля. У майбутньому, куди світова економіка ввійде у зростаючій залежності від товарів та енергії, кожний період зростання світової економіки буде відображатися на Україну як можливість багатства і стрибка. Але залежність України від російського газу і нафти може стати елементом критичного ризику.

3. Сильна промисловість, яка залишилася у спадщину від трудової діяльності періоду СРСР і яка спеціалізується у певних сферах, має власну інфраструктуру. При ближчому розгляді можна побачити, що Україна має широкомасштабний промисловий інвентар. Це також необхідною мірою урізноманітнює промисловість. Виробництво продукції чорної металургії, хімічної продукції, будівництво суден і локомотивів, виробництво продукції для вугільної, машинобудівної та оборонної промисловості є основними промисловими галузями.

4. Також промислова культура, навички і вміння, якими володіє Україна, можуть забезпечити потенційну перевагу цій країні. Україна паралельно реформам, які вона здійснює, та іноземному капіталу, який вона залучає, завдяки ще більшій і стійкій доданій вартості, отриманій шляхом проведення реформи у структурі промисловості і забезпечення її продуктивності, має шанс інтегруватися у світову економіку.

5. Україна має кадри науковців-дослідників для забезпечення потреб місцевих та зарубіжних інвесторів. Сюди також слід додати людські ресурси з високим рівнем середньої освіти.

6. І насамкінець також необхідно відзначити значну величину ринку, що має споживчу тенденцію, яку утворює приблизно 50-мільйонне населення.

Головні поради для України можна перелічити у такій послідовності:

1. Слід здійснити капіталовкладення у промисловість, що досягає 30% національного прибутку; для здійснення такого зростання, що базується на інвестиціях, не спричинивши великої боргової нестабільності, слід вживати заходи, що збільшують місцеві заощадження.

2. Зростання та інвестиції слід забезпечувати при сукупності зусиль державного і приватного секторів, що спрямовані на сфери, в яких Україна має переваги динамічного конкурента, а також за допомогою підходів, що відповідають ринку.

3. Сферами, що дають найбільше надій для України, є виробництво високих технологій, виробництво машин, радіоелектроніки, літаків і суден, військової техніки. Україна досягла значних успіхів у цих галузях. Таким чином, Україна, ставши однією з 8 країн світу, які проектують і виробляють власні сучасні літаки, зайняла місце серед 10 найбільших виробників суден у світі.

4. Основною метою має бути забезпечення модернізації промисловості,

урізноманітнення продукції та продуктивність.

5. Прибуток України значною мірою залежить від торгівлі чорними металами і товарами. Тому Україна, розслабившись через ціни на товари, які ростуть на стадіях зростання у світі, при застої зазнає величезних втрат прибутку. Причиною того, що Україна стала першою з тих країн, на які найбільше вплинула світова економічна криза, була відсутність стабільних джерел валюти і тягар великого зовнішнього боргу. Тому економіку слід вивести з позиції продажу сировини і проміжних товарів.

6. Необхідно, щоб доходи вкладалися в промисловість, розвиток якої даватиме прибутку. Також необхідно, щоб прибутки працювали на розвиток економіки, а не потрапляли до кишені окремого кола людей.

7. Необхідно утворити стійкий “баланс країни” у той час, як міжнародні торгові умови є вигідними, а отримуваний прибуток – високим. Слід наголосити, що порушення розподілу прибутку, коли джерела прибутку зосереджуються в руках людей вузького кола, так званих “олігархів”, є найбільшою небезпекою на шляху розвитку демократії і відродження країни.

8. Обов'язковою умовою є ринкові реформи, що збільшують продуктивність. У тому числі мають приватизуватися державні економічні об'єднання, але при цьому ні в якому разі не можна дозволяти утворюватися монополіям у приватному секторі. Фактично слід розміщувати елементи конкуренції, які відповідають системі.

Проте недостатньо лише “ринкових реформ” (торгова і фінансова лібералізація, приватизація тощо). Додатково також потрібні два елементи. Слід збудувати необхідні ринкові установи. Наприклад, незалежність Центрального банку, робота незалежних аудиторських компаній, створення законодавства й установ конкуренції та їхня ефективна робота є дуже важливим фактором. Також шляхом проведення реформи банківської сфери потрібно проповідувати інституційні першооснови.

9. Надзвичайно необхідним є впровадження ринкової культури. Але треба врахувати, що нації змінюються поступово і що культуру також не можна імпортувати. Лише шляхом спроб і помилок можна створити певну культуру, але на це теж потрібен час.

10. У питанні заборгованості слід провести аналіз надійного ризику і підготувати різні сценарії. Якщо вже існує небезпека заборгованості (i), необхідно врахувати макрорівноваги. (ii) Для тривалої заборгованості слід врахувати швидкість реального зростання заборгованості, швидкість зростання економіки. (iii) За допомогою сільськогосподарських цін і цін на товари, а також керуючись позитивними, негативними і приблизними сценаріями руху курсу, слід розпланувати бюджетну і державну фінансові рівноваги. Таким чином, необхідно створити рівновагу між здатністю України заробляти валюту і її здатністю до заборгованості. (iv) Слід уникати короткострокового зовнішнього боргу, запобігати тому, щоб залучений капітал не перетворився на споживчі кредити незалежно від прибутку приватних осіб. (v) Необхідно контролювати співвідношення власних і залучених коштів (leverage ratio) банків і компаній, перешкоджати виникненню випадкової та неконтрольованої заборгованості.

11. Але основою є проведення реформ, спрямованих на зростання національних заощаджень, які повинні за тривалий час мінімізувати дефіцит капіталовкладень.

IV. Економічні відносини між Україною і Туреччиною

Найбільшими торговими партнерами України є Росія, Туреччина, Німеччина, Туркменія, Італія, Китай, Польща і США. Як і має бути, деякі члени Організації чорноморського економічного співробітництва є одними з найбільших торгових партнерів України. Спостерігається значне зростання України у сфері експорту заліза, сталі, алюмінію, кам'яного вугілля, мінерального мастила і залізничних транспортних засобів, суден, органічних і неорганічних хімічних речовин, дерева, зернових культур, харчових продуктів, паперу і картону, кераміки, вугілля, гіпсу і цементу.

Таблиця 4. Дані про торгове співробітництво між Україною і Туреччиною
(в мільйонах амер. доларів)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008*
Обсяг торгівлі	1489	1277	2352	2642	3159	4622	6263
Експорт	1277	946	1941	2034	2390	3650	4436
Імпорт	211	330	411	607	769	972	1827
Рівновага	1065	616	1530	1427	1621	2630	2609

Незважаючи на те що обсяги торгівлі між Туреччиною та Україною за останні роки швидко зростають, існуюча торгівля в розмірі 6–7 мільярдів доларів далека від того, щоб бути достатньою. Приблизно 64% експорту України до Туреччини складають залізо, сталь та інші метали з низькою доданою вартістю. “Азовсталь”, металургійні заводи Донецька і Маріуполя, “Запоріжсталь” та “Криворіжсталь” є найвідомішими експортерами заліза і сталі на території України.

Турецькі компанії, експортуючи в Україну велику кількість товарів, відкривають на території України власні фірми і надають різноманітні послуги, зокрема й у сфері будівництва. У той же час вони купують українські товари, особливо сировину, апарати, механізми та обладнання. Продукція легкої і харчової промисловості, парфумерія, мийні засоби, кераміка, медична продукція, електричні прилади та обладнання, побутове обладнання досить поширені в Україні.

Велика близькість між Туреччиною та Україною, їхні не конкуруючі, а значною мірою доповнюючі економіки, відсутність між двома країнами будь-яких політичних сутичок, симпатія одна до одної з історичної точки зору, – об’єднавши всі ці елементи, стає очевидним, що існуючі відносини можна вивести на ще вищий рівень.

Існують великі можливості для розвитку співробітництва у сфері енергетики, металургії, будівництва магістралей, сільського господарства, виробництва добрив. Приємно дізнатися, що в Туреччині зростає інтерес до українських машинобудівних заводів. Зокрема, там користуються великим попитом українські компресори для газових станцій і залізничні вагони. Інженери Новокраматорська взяли участь у відновленні алюмінієвого заводу Сейдішехіра. Українські інженери також стали учасниками тендеру на відбудову металургійної фабрики Іскендеруна. Співробітництво наших компаній у реалізації проектів зрошення на південно-східній території Туреччини може набути форми дуже далекосяжного співробітництва.

Україна готова розвивати співробітництво з турецькими транспортними компаніями, удосконалювати транспортні парони, що працюють нині, і виробляти нові. У той же час існує можливість для того, щоб Україна могла долучитися до задоволення потреб Туреччини в залізничних вагонах і локомотивах, до відбудови та електрифікації турецької залізничної мережі.